

Labą dieną, gerbiami birštoniečiai, ustroniečiai, nemajūniečiai, kauniečiai, vilniečiai! Sveiki ir anykštėnai, Raižių gyventojai!

Sveiki atvykę į tikriausiai jau bene keturioliktą kartą rengiamus Stanislovo Moravskio skaitymus!

Per tuos metus buvo apkalbėta tiek asmeninė, tiek kūrybinė Moravskio biografija. Skaitėme Ustronės atsiskyrėlio tekstus, džiaugėmės tų tekstų vertimais į lietuvių kalbą. Kartu su Moravskiu ir juokėmės, ir liūdėjome. Tačiau aiškiai suvokėme – Moravskio niekada negali būti per daug, nes jo kūryba tiesiog saujomis žarsto mums vis naujas temas – pradedant medicina ir šio krašto dvarų gyvenimu, baigiant muzika ir gėlėmis. Kartais tas temas padiktuodavo naujos knygos, kartais – svarbių istorinių įvykių metinės. Štai pernai kartu su Moravskiu pačioje Ustronėje minėjome 200-ąsias Filomatų draugijos įkūrimo metines, ir kartu su Moravskiu aiškinomės tos gražios – gal net pačios gražiausios, jeigu būtų paskelbtas ir toks grožio konkursas – mūsų kartos idealus. Šie, jubiliejiniai Lietuvai metai, diktuoja ir šiandienų Moravskio skaitymų kryptį. Tikriausiai jau iš ką tik čia taip nuostabiai Andriaus Bialobžesko perskaityto kultinio Moravskio eilėraščio „Kas ta šalis?“, kurį, beje, pirmą kartą pono Andriaus perskaitytą išgirdau dar 2002-aisiais Ustronėje; taigi jau iš šio eilėraščio supratote, kad kalbėsime apie patriotizmo temą Moravskio – ir čia išduosiu nedidelę paslaptį – ir ne tik Moravskio – kūryboje. Taigi jau ankstesniuose renginiuose, ypač skaitydami Moravskio kūrinį „Nuo Merkinės iki Kauno“, konstatavome labai gilius Ustronės Atsiskyrėlio jausmus Panemunių kraštui konkrečiai ir Lietuvai apskritai. Ne kartą tas emocijas įvardijome kaip giliai suvoktą patriotizmą, kaip nebanalią meilę tėvynei.

Šiandien, rutuliojant šią temą toliau, norėtuši grįžti prie Moravskio Vilniaus atsiminimų. Iš pirmo žvilgsnio tai kiek netikėta – turint omenyje net ir šio renginio programoje deklaruotą patriotizmo temą. Nes tiems, kurie skaitė šio rašytojo Vilniaus laikų atsiminimus, tikriausiai liko šokančio, dainuojančio, lošiančio, mylinčio – ir anaiptol ne visada tauriai, intriguojančio miesto vaizdas – tai, ką jau vėliau kai kurie tyrėjai tiesiai šviesiai pavadins amoraliąja Vilniaus istorija. Ir tikrai, jei ne tas ryškus filomatų ir filaretų epizodas, šie Moravskio kritikai gal būtų ir teisūs. Tačiau tai būtų tik paviršinis Moravskio teksto suvokimas. Dabar man pačiai atsirado galimybė – atsirado tarytum iš apačios, nes iš Moravskio skaitytojų, padirbėti prie antrosios Vilniaus atsiminimų laidos lietuvių kalba. Nuo pirmosios knygos laidos praėjo daug laiko – lygiai ketvirtis amžiaus. Paseno ir toji knyga, pasenau ir aš. Tačiau ta mūsų abiejų senatvė gal išeis tik į naudą Moravskui. Nes dabar kitaip matau tą tekstą, kitaip jį jaučiu. Kitaip skamba ir Moravskio žodžiai, ir jo sudėti akcentai.

Šiaip ar taip, mes labai daug kalbėjome apie Moravskio kūrybinę aistrą, apie gyvenimo gale jį užvaldžiusį tikrą rašymo šėlą; kalbėjome apie malonumą, kurį jam teikė pats rašymas – tą pašnekesį su pačiu savimi, norą išsipasakoti, prisiminti. Bet užmirštame, kad taip rašyti buvo dar ir pavojinga. Prisiminkime kad ir šiuos Moravskio žodžius:

Rašau ir nerimauju dėl galimų tokio rašymo pasekmių! Nelaimėi, gyvenu tokiu nešvankiu metu, kai negaliu garantuoti, kad tarstelėjus žodį kokiam nors pirmam pasitaikiusiam pienburniui, vežikui, liokajui, piemeniui ar šiaip vaikėzui, į mano namus nesubėgs policija. Nes niekas negali būti tikras, kad už valandos iš manęs neatims visų tų popierių; kad jų pagrindu apie mane nepadarys klaidingų išvadų; kad likusio gyvenimo nepraleisiu Vologdoje, Viatkoje, Permėje, Tobolske.

Šie žodžiai nebuvo iš piršto laužti. Rašyti – rašyti taip, kaip rašė Moravskis, buvo ne tik malonu, bet ir rizikinga. Atminkime, kad jo tekstuose buvo visai realūs asmenys su visai realiais vardais, tada, memuarų rašymo metu, dar vaikščioję ta žeme, ir nebūtinai nupiešti šviesiomis spalvomis, dargi atvirksčiai. Vien ko verti Vilniaus generalgubernatoriaus Nikolajaus Dolgorukovo ar senatoriaus Nikolajaus Novosilcevo, Rusijos liaudies švietimo ministro Aleksandro Šiškovo žmonos Julijos Narbutaitės-Šiškovos, *primo voto* Lobaževskienės, arba oberhofmaršalo, t. y. aukščiausio rango imperatoriaus dvaro rūmininko Andriejaus Šuvalovo žmonos Teklės Valentinavičiūtės-Šuvalovos, *primo voto* Zubovos portretai! Arba net ir Ustronės kaimyno – policijos pareigūno, „perkrikšto“ Pranciškaus Krulikovskio ar garsios mokslininkų, poetų ir pedagogų Kukolnikų dinastijos atstovo – Platono Kukolniko portretai. Ir tokių neigiamų personų – ir visai nebūtinai rusų valdžios atstovų – Moravskio kūryboje tikrai ne viena. Prisiminkime dar ir paskutinį Vilniaus universiteto rektorių Vaclovą Pelikaną.

Ne apie visus rašė tiesiai ir plačiai – kitus tik minėjo – taip pat istorijos vardan. „Daugelį jų aš praleidžiu, nes jie nėra labai nusipelnę savo portreto“ – sakė Moravskis, ir ši jo frazė taip pat labai svarbi – rašė tik apie tuos, kurie verti portreto. Minėjo juos ne tik kaip moraliai žlugusius, bet ir labai daug skriaudos šiam kraštui padariusius asmenis. Moravskio nuostata – palikti istorijai ir šiuos, neigiamus, mūsų krašto herojus – taip pat ne tik drąsos, bet ir patriotizmo išraiška. Kaip ir giliai suvokto patriotizmo išraiška buvo kritika visuomenės – pirmiausia bajorų visuomenės – tai yra tos visuomenės, kuriai atstovavo ir jis pats. Prisiminkime šiame kontekste bene patriotiškiausią išsargą – visoje gilioje moravskiškojo žodžio patriotizmas suvoktyje – „Ir aš pats esu ne kažin jau kas – tik bajoras“...

Tačiau Moravskio mums paliktame vardyne – ačiū anoniminiam geradariui, skrupulingai surinkusiam mano komentarus iš pirmosios Moravskio Vilniaus atsiminimų laidos ir paskleidusiam juos internete, maža to, juos taikliai pavadinusiam Moravskio vardu; tik įsiklausykite – Moravskio vardininkas... Taigi Vilniaus atsiminimų knygoje yra ir dar viena labai ryški grupė asmenų – šį kartą, priešingai nei anie, tik ką išvardintieji, labai teigiamų herojų, į kuriuos iki šiol nebuvo atkreiptas deramas dėmesys, o tiksliau – vadinamasis filomatų ir filaretų epizodas juos buvo tarytum nustumęs į antrą planą. Tai – politikai, kariai, sukilėliai, slaptųjų patriotinių organizacijų nariai, tremtiniai, emigrantai. Dauguma jų – ir laisvieji mūrininkai, kuriems Moravskio atsiminimuose taip pat skiriamas didelis dėmesys. Priminsiu, kad Moravskis vienintelis aprašė ypatingą masonišką atsisveikinimo su mirusiu brolijos nariu ritualą. Turiu omenyje vyskupo ir laisvojo mūrininko Mykolo Dlusko laidotuves, kuriomis ir prasideda Vilniaus atsiminimų knyga. Taigi vieni Moravskio mums užrašyti vardai – tarsi iš mokyklinio vadovėlio: Tadas Kosčiuška, Jokūbas Jasinskis, Mykolas Kleopas Oginskis, Dominykas Radvila, Adomas Jurgis Čartoriskis, Mykolas Juozapas Riomeris. Kiti žinomi mažiau – Juozapas Strumila, Antanas Goreckis, Konstantinas Novomeiskis, Tomas Vavžeckis, Tomas Umiastovskis, Jonas Kozetulskis, Liudvikas Zambžickis, Jurgis Soroka, Stanislovas Karvickis, Gabrielius Oginskis, Kajetonas Nagurskis. Išstis politikų ir karių kartos. Su vienais Moravskiui teko asmeniškai bendrauti, su kitais – bent jau alkūnėmis susiliesti, o dar apie kitus girdėjo tik iš savo tėvo ir jo kartos pažįstamų. Nes Moravskis mokėjo klausyti. O klausė tam, kad vėliau visa tai galėtų ir užrašyti. Nes fiksuoti tuos vardus, taigi ir priminti juos mums – reikėjo būtinai. Tai buvo tarsi pareiga. Dabar tie Moravskio priminti vardai mus veda prie Tomo Vavžeckio atminimo lentos Vilniaus Katedroje, prie Goreckių rūmų Vilniuje; veda į Rusų kapines – prie Konstantino Novomeiskio ir Anuprijaus Petraškevičiaus kapų; veda į Šv. Jonų bažnyčią – prie Jeronimo Stroinovskio paminklo...

Žinoma, tie vardai niekur nebuvo dingę, tik buvo trumpam primiršti, išstumti, užleido vietą kitiems vardams. Bet atėjo laikas ir vėl juos priminti; priminti per Moravskį. Visi tie asmenys turi savo istorijas, kartais – labai tragiškas. Kartais tas istorijas papasakoja pats Moravskis, bet dažniausiai tai palieka padaryti mums patiems. Tarytum sako – štai vardai, kurių neturite ištrinti iš atminties. Ar tas priminimas, tas Moravskio sufleravimas mums, taip pat nėra patriotizmo išraiška? Jau ne kartą sakiau – reikia mokėti skaityti Moravskį, skaityti tarp eilučių – tik tada veriasi ištisi klodai. Vardai, kuriuos mini, veda į kitus vardus, kurie tada buvo ne mažiau svarbūs, ir tada tas istorinis pasaulis ima pulsuoti įvairove ir gyvybe – neįtikėtina įvairove ir gyvybe. Kaip tik dėl tokio Moravskio priminimo vėl girdime ir minėtojo vyskupo Mykolo Dlusko patriotinio pamokslo, 1812 metų rugpjūčio 12 dieną pasakyto Vilniaus katedroje, žodžius:

Kelios dešimtys metų prabėgo nuo tada, kai mūsų žemė, kadaise laisva lietuvių didvyrių Tėvynė, kurių grynas kraujas teka mūsų gyslose, kurių pergalingi ginklai anksčiau pasiekdavo net ir mūsų pavergėjų Sostinę, buvo užvaldyta, ir tie, kurie anksčiau patys buvo valdovai, tapo tikrais belaisviais“.

...Šių žodžių Moravskio tekste nerasite, bet Moravskis suteikė mums galimybę juos iš naujo atrasti ir išgirsti...

Netrukus gerbiamas Andrius Jums paskaitys kaip tik tokį Vilniaus memuarų fragmentą, kuris mums pasakoja apie vieną Lietuvai labai svarbią ir šiandien jau labai primirštą Goreckių šeimą. Moravskis pasakoja šios šeimos istoriją savaip – moravskiškai. Ir tik konteksto žinojimas leidžia matyti, kas iš tikrųjų slepiasi už šio moravskiško humoro. Tačiau apie tai pakalbėsime po to, kai bus perskaitytas minėtas tekstas. Kviečiu į sceną Andrių Bialobžeskį.

ANDRIUS SKAITO FRAGMENTĄ APIE GORECKIUS

Taigi šiame iš pirmo žvilgsnio linksname fragmente Moravskis mums priminė net keletą ypatingų, o šiandien arba gerokai primirštų, arba ir visai užmirštų mūsų istorijos asmenybių – ir vyrų, ir moterų. Pirmiausia tai politikas, 1784 metais pasiuntinio į Abiejų Tautų Respublikos Seimą, Vilniaus vaivados, 1794 metais Lietuvos aukščiausiosios tautinės tarybos nario, laisvojo mūrininko Valentino Goreckio žmona Ona Reutatė-Goreckienė – ryškiausias šio epizodo personažas. Apie šią užkietėjusią patriote vadintą moterį iš tikrųjų sklاندė legendos. „Geresniais laikais, – Moravskiui tarsi antrina ir jo amžininkė rašytoja Gabrielė Giunterytė-Puzinienė, – Taigi geresniais laikais Goreckienė, išmokyta ir įpratusi karštai mylėti Tėvynę ir apie tai drąsiai ir garsiai kalbėti, atprasti nuo to ir negalėjo, ir nenorėjo – nepaisant to, kad jau buvo kita valdžia“. Net ir įkapėms ši moteris pas siuvėją užsisakė ne tik juodą suknią, bet ir tautinių spalvų elementais puoštą kyką. Šiaip ar taip, tai viena įsimintiniausių ano meto Vilniaus damų. Net ir Goreckienės mirtis buvo ir tragiška, ir simboliška. 1828 metais į Trijų Kryžių kalną buvo nutiesti takeliai pietiesiems – puiki pramoga vilniečiams. Ponia Goreckienė taip pat panorą pasigrožėti Vilniaus panoramomis. Kaip kad girdėjome ir iš Moravskio teksto, jau pati nevaikščiojo, tik kartais ratukais buvo išvežama į miestą. Jauni jos giminaičiai pasišovė pastumti vežimėlį į kalną, tačiau bevežant ratukai pasviro, Goreckienė iškrito ir susilaužė abi kojas. Mirtis ištiko po kelių dienų – visų Vilniaus gyventojų gailėsčiui.

Šiaip ar taip, kaip kad ir rašo Moravskis, ši patriotiška ponja užaugino du sūnus – ne tik 1826-aisiais sau gyvybę atėmusį Juozapą, bet ir garsųjį poetą, Vilniaus universiteto auklėtinį, Napoleono karų ir 1830–1831 metų sukilimo dalyvį, vėliau – emigrantą ir Adomo Mickevičiaus bičiulį, o dar vėliau – ir Mickevičiaus dukters Marijos uošvį Antaną Goreckį. Patriotiškoji moteris turėjo ir tris dukteris, tarp jų – ne tik minėtąją Rozaliją Goreckytę-Visogerdienę, kuri vėliau, kaip kad ir rašo Moravskis, ištekėjo už savo sūnėno, taip pat 1830–1831 metų sukilimo dalyvio ir emigranto Liudviko Zambžickio, bet ir Scholastiką Goreckytę-Vankavičienę – savo ruožtu garsiojo dailininko Valentino Vankavičiaus motiną. Kadangi apie Antaną Goreckį šiandien dar bus kalbama, tai priminsiu tik Moravskio tekste labai svarbaus Liudviko Zambžickio biografijos faktus.

Kaip ir Moravskis, šis vyras studijavo Vilniaus universitete mediciną, bet priešingai nei šio mūsų susitikimo herojus, aktyviai įsitraukė į sukilimą, buvo Vyriausiojo komiteto, turėjusio organizuoti sukilimą buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse, narys. Dalyvavo mūšiuose prie Darbėnų, Ausieniškių, Palangos, buvo sužeistas. 1831 metų liepos 2-ąją vyriausiasis sukilimo vadas Lietuvoje generolas Antanas Gelgudas jį paskyrė 26-ojo pėstininkų pulko vadu. Zambžickis buvo apdovanotas aukso ordinu *Virtuti Militari*, t. y. aukščiausiu dar karaliaus Stanislovo Augusto įsteigtu Abiejų Tautų Respublikos kariniu apdovanojimu. Vėliau aktyvus emigracijos veikėjas. Paryžiuje, palaidotas Monmartro kapinėse.

Šiaip ar taip, 1856-ųjų lapkričio 22-ąją Rozalijos Goreckytės brolis Antanas Goreckis dedikuos savo seseriai vieną iš gražiausių savo poezijos tomelių. Štai toji dedikacija:

Amžiną atilsį Rozalijai Goreckytei, pagal pirmąją santuoką – Visogerdienei, pagal antrąją – Zambžickienei, mano tikrai seseriai, kuri man, tremtiniui, daugiau nei dvidešimt metų siuntė duonos riekę. Jai skiriu šias savo eiles, prašydamas, kad jas priimtų kaip amžino ir niekada neišblėsiančio mano širdies dėkingumo įrodymą.

Per taip jautriai aprašytą Rozaliją Goreckytę Moravskis primena mums ir dar vieną vardą – pirmąją šios legendinės moters meilę Joną Kozetulskį – Napoleono žygių dalyvį, pulkininką, laisvąjį mūrininką. Kozetulskis ypač pasižymėjo Prancūzijos armijos žygyje į Ispaniją. 1808 metų lapkričio 30-ąją jo vadovaujamas eskadronas prie Somosieros tarpeklio Siera de Gvadamos kalnuose, 1444 metrai virš jūros lygio, susikovė su trylikatūkstantine ispanų armija ir užėmė šį tarpeklį, taip atverdamas Napoleonui trumpiausią kelią į Madridą. Mūšio metu buvo paimtos 5 vėliavos, 16 pabūklų ir 3 tūkstančiai belaisvių. Prancūzų ir jų sąjungininkų nuostoliai buvo labai maži. Somosieros mūšis laikomas vienu garsiausių istorijoje, nes per labai trumpą laiką buvo pasiekta labai ženkli karinė ir politinė pergalė. Už šį ir kitus mūšius Kozetulskiui 1811-aisiais buvo suteiktas Prancūzijos imperijos barono titulas. 1812 metų birželio 24 dieną Kozetulskis kartu su Didžiąja armija persikėlė per Nemuną, o kitą dieną – per Nerį, stebint pačiam Napoleonui. Birželio 29-ąją praleido Vilniuje. Taigi negalima atmesti prielaidos, kad su Rozalija Goreckyte susipažino kaip tik mūsų sostinėje. Kad Vilniuje gimė ir jų meilė. Šiaip ar taip,

Kozetulskis lydėjo Napoleoną ir žygyje į Maskvą. Gruodžio 9-ąją kartu su atsitraukiančia prancūzų armija sunkiai sužeistas paskutinį kartą apsilankė Vilniuje...

Ogi visais šiais smulkiais faktais norėjau Jums tik pasakyti, koks iš esmės tirštas yra šis tariamai lengvas, juolab pasibaigęs karštais senos damos bučiniiais Moravskio tekstas – jeigu tik mokėsime jį skaityti...

Bet mūsų jau laukia antrasis Moravskio kūrinio epizodas. Prisipažinsiu, kad norėjau šį renginį paskirti tik Goreckių šeimai. Tačiau tas pats Antanas Goreckis, o tiksliau – 1829 metų gruodžio 10 dieną Vilniaus Bernardinų kapinėse įvykusioms filareto ir tremtinio Kiprijono Daškevičiaus laidotuviams skirtos Goreckio eilės, parodė, koks ne tik pačiam Moravskui, bet ir šiems, 1830–1831 metų sukilimo dalyviams, svarbus buvo ankstesnis, filomatų ir filaretų, epizodas. Žinoma, būtų labai smagu šiandien Jums papasakoti apie Moravskį – 1830–1831 metų sukilimo dalyvį. Deja, priešingai negu jo vienmetis filomatas Ignacijus Domeika, ne tik kad sukilime nedalyvavo – ne tik todėl, kad ir fiziškai tada nebuvo Lietuvoje, bet ir todėl, kad nepritarė jam. Po vadinamojo filomatų ir filaretų proceso, po to, ką patyrė jo bičiuliai kaliniai ir tremtiniai, jau niekada nebuvo už sukilimus, nors dar 1820 metų rugpjūčio 23 dieną Ustronėje rašytas laiškas Tomui Zanui spinduliuoja ne tik revoliucingumu, bet ir radikalumu. Gerbė sukilimo dalyvius už jų drąsą, už pasiaukojimą, skrupulingai, kaip matėme ir iš tik ką pateikto teksto, – istorijos vardan – minėjo jų vardus. Bet tik tiek. Nes Moravskio patriotizmas buvo kitoks. Tai buvo nuolatinis kasdienis skausmingas išgyvenimas žmogaus, labai sunerimusio dėl šio krašto dabarties ir ateities. Šiuo nerimu persunkta visa jo kūryba. Filaretizmas buvo ir liko pats ryškiausias ir pats drąsiausias Moravskio gyvenimo epizodas. Iš čia tiek daug vietos jam Vilniaus memuaruose – net 8 skyriai iš 25-ių. Rašė ne tik apie šio judėjimo eigą, ideologiją, analizavo jo nesėkmes, bet ir piešė jaunimo lyderių portretus. Vėlesni tyrėjai priekaištavo Moravskui, kad nieko neparašė apie Adomą Mickevičių – priešingai nei apie Juozapą Ježovskį ar Tomą Zaną, ypač pastarąjį. Šiaip ar taip, Zanas kaip niekas kitas buvo vertas Moravskio plunksnos. Netrukus gerbiamas Andrius perskaitys šį Vilniaus atsiminimų fragmentą, iš kurio suprasite, kad pasakojimas apie šio nepaprasto žmogaus gyvenimą, jo pasaulėjautą ir jo patriotizmą Moravskui buvo galimybė išsakyti ir savo paties mintis.

Prašau gerbiamą Andrių vėl į sceną.

ANDRIUS SKAITO FRAGMENTĄ APIE TOMĄ ZANĄ

Ačiū gerbiamam Andriui. Manau, kad Tomo Zano portretas – puikus. Kaip kad puiki ir tikrai moravskiška to fragmento pabaiga, rodanti nuolatinę intelektualinę įtampą ir nuolatinį mąstymą apie savo kartą ir savo karštą, apie savo kartos ir apie savo tėvynės likimą.

Šiaip ar taip, norėčiau pridurti dar keletą detalių – tai ko nepasakė, ko neakcentavo arba ko apie savo idealą – Tomą Zaną – galbūt ir nežinojo pats Moravskis. Zanas buvo ne tik filomatas, filaretas, spindulingasis, bet ir laisvasis mūrininkas, Vilniaus ložės „Sokrato mokykla“ narys. Maža to, priklausė 1819 metais įkurtai slaptaim promasoniškai Patriotinei draugijai. Buvo ir garsiosios Nenaudėlių (kitaip šubravcų) draugijos narys, t. y. visomis prasmėmis priklausė šio krašto dvasinio gyvenimo elitui. Zanas buvo suimtas 1823 metų naktį iš spalio 23 į 24-ąją. Kalintas kriminaliniame Lukiškių kalėjime, tada vadintame Pilimi – lenkiškai Zamek. Nuo pat filomatų ir filaretų proceso pradžios visą kaltę už draugijas prisiėmė sau. Mūsų dienas pasiekė visi Zano tardymo protokolai. Jie labai didelės apimties. Net ir Zanui užduotų klausimų kiekis – iš viso 60 (palyginimui pasakysiu, kad Moravskui buvo užduota vos 16 klausimų) rodo, kad filomatų ir filaretų byloje jis buvo svarbiausiais įtariamasis. Šiaip ar taip, Zano raštiški parodymai tardymo komisijai – ne tik juridinis dokumentas, bet ir puiki „literatūra“ – net ir ten tokia galinga ir emociinga jo plunksna.

1824 metų rugpjūčio 14 dienos nuosprendžiu Zanas buvo nuteistas metams kalėjimo ir nuolatiniam gyvenimui vidinėse Rusijos gubernijose. Metus kalintas Kizilsko tvirtovėje į rytus nuo Orenburgo. Šioje tvirtovėje, be kita ko, buvo kalinami ir 1794 metų sukilimo dalyviai, ir dekabristai. Zanas buvo laikomas surakintas kartu su kriminaliniais nusikaltėliais. 1825 metų spalį iš tvirtovės išleistas. Kaip ir Vilniuje, taip ir Orenburge tapo visų lietuvių tremtinių lyderiu ir siela. Daug dėmesio teikė korespondencijai, saviauklai, mokslo tyrimams, surinko puikią mineralų kolekciją. Orenburgo generalgubernatoriaus Vasilijaus Perovskio nurodymu dalyvavo keliose mokslinėse ekspedicijose, 1829-

aisiais lydėjo vokiečių gamtininką ir keliautoją Alexandrą von Humboldtą jo kelionėje po Uralą. 1834 metais parengė Uralo geologinį žemėlapi. 1841 metais gavo leidimą grįžti į gimtąjį kraštą – tada Zanui jau buvo 45-eri (iš Lietuvos buvo išvežtas 28-į). Į Lietuvą grįžo liepos mėnesį. Pirmiausia aplankė Druskininkus. Visur buvo sutinkamas kaip nacionalinis herojus – mūsų dienas pasiekė jo garbei sukurtos sveikinimo dainos. 1846 metais vedė Brigitą Sventožeckytę. Su šia trisdešimčia metų jaunesne moterimi susipažino ypatingomis aplinkybėmis: Brigita tėvynėn sugrįžusį didvyrį pasitiko klūpėdama ir rankose laikydama baltų rožių puokštę. Zanas tą pat akimirka paprašė jos rankos, ir ji tą pat akimirka sutiko. Filaretas, o tada jau Liubavo dvaro – to paties, kurį taip stulbinančiai iš užmaršties šiandien prikelia Gintaras Karosas; taigi Liubavo dvaro savininkas ir skulptorius Rapolas Slizenis vestuvių proga dovanojo Zanui keturis puikius žirgus – kad šis kartu su žmona galėtų aplankyti po visą kraštą išsibarsčiusius giminaičius ir bičiulius. Pora įsikūrė Kochačino dvare Mogiliavo gubernijoje, susilaukė keturių sūnų – Viktorino, Abdono, Klemenso ir Stanislovo. Tačiau paskutiniai Zano gyvenimo metai atnešė daug rūpesčių – kovojo su nuolatinėmis ūkinėmis problemomis ir, kaip kad ir rašo Moravskis, vis progresuojančia nervų liga. Mirė Kochačine 1855 metų liepos 7-ąją. Taigi Moravskį pergyveno nepilnus dvejus metus.

Neturiu duomenų, ar Tomas Zanas buvo pažįstamas su Antanu Goreckiu, tačiau turint omenyje šių vyrų populiarumą tai labai ir labai tikėtina. Maža to, abu buvo ne tik karšti patriotai, bet ir poetai. Kaip tik dėl šios priežasties mes ir apie juos pačius, ir apie jų jausmus – patriotinius taip pat – žinome daug daugiau. Apskritai dauguma to meto šviesiausių vyrų – politikų ir karių taip pat, buvo ir poetai, ir prozaikai, ir vertėjai, ir filosofai. Toks intelektualinis darbas valstybės vyrui buvo norma. Nes buvo manoma, kad tai ne tik įprasmina gyvenimą, bet ir moko žvelgti plačiau ir į savo kraštą, ir į savo valstybę.

Šiaip ar taip, prieš pakviesdama į sceną gerbiamą literatūrologę Brigitą Speičytę noriu padaryti vieną nedidelę digresiją į daug mums artimesnius laikus. Ir Jūsų kraštas visai neseniai turėjo tokį vyrą – amžiną atilsį Lietuvos Respublikos Seimo narį Juozą Palionį, šiandien, kaip ir šio susitikimo kaltininkas – Stanislovas Moravskis – besiilsinti Nemajūnų kapinaitėse. Labai ryškiai prisimenu Juozo Palionio skambutį 2008-aisiais, t. y. lygiai prieš dešimt metų. Man asmeniškai nepažįstamas politikas išreiškė norą padovanoti man savo poezijos knygas. Šiandien augau jas specialioje lentynoje, kurią esu pavadinusi „jasmų lentyna“, nes turiu ir daugiau tokių iš pirmo žvilgsnio keistų, bet tikriausiai pačių tikriausių dovanų.

O dabar jau tikrai žodį perduotu Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedros profesorei, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Naujosios literatūros skyriaus vyresniajai mokslo darbuotojai dr. Brigitai Speičytei.

BRIGITOS KALBA. BRIGITA KVIEČIA ANDRIŲ PERSKAITYTI PASKUTINES GORECKIO EILES. ANDRIUS SKAITO

MUZIKA II

Dėkui mūsų puikiems muzikantams už tokį puikų kūrinį, dėkui brangiai Brigitai už tokį nuostabų pasisakymą, o ponui Andriui – už taip įtaigiai perteiktą Antano Goreckio patriotinę dvasią. Tikiuosi, kad šis vakaras su mumis Jums neprailgo. Klausydama Brigitos ir Andriaus pagalvojau, kad mes kalbame ir kalbame apie Stanislovą Moravskį – rašytoją, kuris būdamas gyvas neišleido nė vienos savo knygos. Ar tai nėra fenomenas? Mes analizuojame jo kūrybą, ištrauktą iš užmaršties, iš kūrybinės nuošalės. Ir ta kūryba tiek daug duoda mums naujų impulsų ir naujų minčių.

Prisirišimas prie Tėvynės gali būti visoks, ir negali būti nei didesnės nei mažesnės meilės savo kraštui – ir tai pagrindinė mintis, kurią šiandien norėjome pasakyti; pasakyti per Moravskį. Svarbu, kad ta meilė būtų. Tas jausmas yra neišmatuojamas ir labai individualaus – kaip neišmatuojamas ir individualus yra kiekvienas žmogus. Patriotizmas negali būti mums primestas ir iš šalies – jis turi plaukti iš mūsų pačių širdžių.

Nėra mūsų istorijoje, mūsų Lietuvos istorijoje, ir nuotrūkių, kaip iš esmės nėra ir mažiau ar daugiau patriotiškesnių kartų. Lietuvos kūrime kiekviena generacija įnešė savą indėlį. Ir visai neatsitiktinai kaip tik mūsų valstybės atkūrimo šimtmečio išvakarėse Gedimino kalne buvo rasti 1863–1864 metų sukilėlių ir jų vadų palaikai. Bet ar žinote, kad Stanislovo Moravskio Ustronės dvaro paveldėtojas Apolinaras Moravskis taip pat buvo to sukilimo dalyvis? Tai jis Adomui Honorijui Kirkorui paskolino Moravskio

rankraštį Nuo Merkinės iki Kauno – tą nuostabų himną Jūsų, Panemunių kraštui, ir taip pirmą kartą šių dviejų vyrų dėka Moravskio kūrinys ir išvydo dienos šviesą? Ar žinote, kad Antanas Goreckis savo eiles dedikavo ir Vladislovui Sirokomlei, taip apjungdamas savo ir Sirokomlės kartą. Nebuvo ir nėra nesvarbių, kaip nėra ir nebuvo prarastų kartų. Tik ne Lietuvos atveju. Tiesiog kiekvienai kartai yra skirtas savas vaidmuo. Antano Goreckio ir Tomo Zano karta. Eustachijaus Tiškevičiaus karta. 1863–1864 metų sukilimo karta. Jono Basanavičiaus karta. Mūsų Antrosios Respublikos karta. Pokario karta. Sovietmečio karta. Mano galva, jubiliejiniuose šių metų renginiuose per mažai susitelkiama į tas kitas kartas. Akcentuojant tik Lietuvos šimtmetį dažnai susiaurinama ir pati Lietuva. Ko pirmiausia mums pavydi broliai latviai ir estai? Ogi mūsų senos valstybingumo istorijos, kuri, priešingai nei jų, prasideda anaipol ne 1918-aisiais. Taigi nuolat kalbėkime apie mūsų valstybės gylį, plotį ir jos istorijos tęstinumą. Čia yra ir mūsų išskirtinumas, ir mūsų stiprybė.

Ir jau visai pabaigai noriu pasakyti, kad visus čia šiandien gerbiamojo Andriaus perskaitytus kūrinius iš lenkų kalbos vertė Regina Koženiauskienė ir aš, Reda Griškaitė. O muzika Jums malonino Birštono vasaros menų akademijos dalyviai. Nuoširdus dėkui ir jiems.